

“ויהושע” גם להמשך המקרא, וקוראים כך: “ויהושע וגו’ קרעו בגדיהם”.

ואמר רבי אלעזר: לא הכל, לא כל חשובי אומות העולם, יהיו בקימה לקראת ישראל לעתיד לבוא, ולא הכל יהיו בהשתחויה.

מלכים — יהיו בקימה.

ושרים — בהשתחויה.

ומנין לנו דבר זה?

שמלכים יהיו בקימה, למדים מדכתיב: “כה אמר ה’ גאל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד משלים [היינו ישראל, שהם בזויים ומתועבים, ועבדים מושלים בהם], מלכים יראו וקמו”. הרי לנו, שכאשר מלכי אומות העולם יראו את ישראל, יקומו לקראתם.

ושרים — בהשתחויה, דכתיב בהמשך אותו מקרא: “שרים וישתחוו”.

מתקופה לה רבי זירא, ואיתימא רבי שמואל בר נחמני: אי הוה כתיב [אילו היה כתוב] “ושרים ישתחוו” (860) — היה משמע

המרגלים, כאשר הוציאו דיבת הארץ רעה, וכל העדה קיבלו את דבריהם ואמרו איש אל אחיו “נתנה ראש ונשובה מצרימה”: “ויפול משה ואהרן על פניהם”.

ואילו יהושע וכלב — נענו בקריעה, דכתיב בהמשך המקרא דלעיל: “ויהושע בן נון וכלב בן יפנה קרעו בגדיהם” (858).

מתקופה לה רבי זירא ואיתימא רב שמואל בר נחמני: אי הוה כתיב [אילו היה כתוב] “ויהושע בן נון קרעו בגדיהם”, אכן היה משמע כדקאמרת [כפי שאמרת], שיהושע וכלב רק קרעו בגדיהם, ולא נפלו על פניהם.

אבל השתא [עתה], דכתיב: “ויהושע קרעו בגדיהם”, האות וי’ שבמלה “ויהושע” מלמדת שזהו המשך של הפסוק הקודם. משמע שיהושע וכלב — הא והא עביר [עשו את שני הדברים] (859). נפלו על פניהם, וקרעו בגדיהם.

שכך היא משמעות הכתוב: “ויפול משה ואהרן על פניהם ויהושע”, שאף יהושע וכלב נפלו על פניהם.

וגם קרעו בגדיהם, כי מצרפים את המילה

שהובא לעיל “קום לך למה אתה נופל על פניך”, שיהושע נענה בנפילה לבד!

וביאר לפי דרכו, כי מה שהגמרא אומרת שיהושע וכלב נענו בקריעה, אין הכוונה שלא היו נענים בנפילה, אלא שבזמן משה ואהרן, לא היה דרכם בנפילה, משום שזה נראה כיוהרא, לעשות כמו משה ואהרן. אבל לאחר מכן, שהיה יהושע חשוב ומלך, היה דרכו בנפילה בלא קריעה, כמו משה ואהרן בזמנם.

860. כתב הקרן אורה, שנראה שצריך לומר:

858. ענין זה צריך ביאור לכאורה. כי לגבי יהושע וכלב ניתן לומר שאכן נענו, שהרי עליהם לא נגזרה הגזירה. אבל במה נענו משה ואהרן? הרי בסופו של דבר נגזרה גזירה על כל ישראל שלא יכנסו לארץ!

ואולי באמת אין כוונת הגמרא להביא ראייה מכך שנענו, אלא, מכך שמשה ואהרן נפלו על פניהם, מוכח שהיו רגילים שיענו להם מן השמים באופן זה. וכן גבי יהושע וכלב.

859. הקשה המהרש”א, הרי מצינו בפסוק

כדקאמרת [כפי שאמרת]. שמלכים בקימה, ושרים — בהשתחויה.

ולא הכל זוכים לשמחה. צדיקים — לאורה (861).

וישרים — לשמחה (862).

מנין לנו שצדיקים זוכים לאורה?

דכתיב: "אור זרע לצדיק" (863).

ולישירים, שהם עדיפים על הצדיקים (864) — תהיה שמחה, דכתיב: "ולישירי לב שמחה".

אבל השתא דכתיב "שרים וישתחוו", משמע ששרים האז והא עבוד [יעשו את שני הדברים, גם יקומו, וגם ישתחוו]. כי המשמעות היא שהשרים יעשו מה שנאמר על המלכים, שיקומו, ויסיפו עוד וישתחוו.

אמר רב נחמן בר יצחק: אף אני אדרוש ואומר על אותה דרך: לא הכל זוכים לאורה,

הדרן עלך מאימתי

לגמרי זה מזה. אמנם רבינו גרשום גורס: הכל לאורה — ולא הכל לשמחה. צדיקים לאורה ולא לשמחה. ישרים — אף לשמחה. ועיין במהרש"א.

863. מקשים, הרי בהמשך המקרא כתוב "שמחו צדיקים בה", הרי ששמחה — לצדיקים! וכתב הקרן אורה, שכך הוא פירוש המקרא: "אור זרוע לצדיק", כי זריעת מעשיו הטובים — מצמיח לו אורה. "ולישירי לב שמחה". כלומר, וישרים, הגדולים מצדיקים [כפי שכתב רש"י], יצמיחו להם פרי מעשיהם שמחה. וממשיך הכתוב ואומר, למרות שאין לצדיקים שמחה מצד עצמם, מכל מקום "שמחו צדיקים בה", ישמחו הצדיקים בה, כי בחסדו וטובו הגדול — כולם ישמחו.

864. כך כתב רש"י. וביאר הבן יהודע על פי מה שהביא המדרש שמואל בשם רבינו יונה, שהצדיקים עובדים את ה' מיראה, והישרים — מאהבה. ולכן, הישרים שעובדים מאהבה, מוכרח שהם עובדים בשמחה, כי כל עובד מאהבה — עובד בשמחה, לכן יזכו לשמחה. אבל הצדיקים העובדים מיראה, יזכו לאורה. עיין

"אי כתיב שרים ישתחוו — כדקאמרת". כי אם היה כתוב "וישרים ישתחוו", כפי גירסת הגמרא, עדיין אפשר לומר שהם גם בקימה וגם בהשתחויה, כפי שמצינו גבי יהושע וכלב.

והרש"ש מביא, שהגירסא בעין יעקב "אי הוה כתיב ישתחוו — כדקאמרת. השתא דכתיב וישתחוו וכו'". ואין גורסין כלל את המילים "שרים" ו"וישרים". וכתב שזו הגירסא הנכונה.

861. כתב הרשב"א: זה סוד. ולפי פשוטו ביאר, שמה שאמרה הגמרא "לא הכל לשמחה", היינו שלא הכל לשמחה לבד. והיינו, שהישרים שהם בדרגה נמוכה מהצדיקים, זוכים לשמחה. אבל הצדיק שהוא השלם, זוכה לאור, שהוא עיקר התענוג, וכל שכן שזוכה לשמחה. וכתב שאפשר לומר שמדובר לגבי העניינים הגשמיים של עולם הזה, ואפשר לומר שמדובר לגבי עניינים נפשיים, בעולם הנשמות.

862. כך היא הגירסא לפנינו. והקשה הבן יהודע, למה הגמרא לא אומרת גם כאן "לישרים האז והא"? וכתב, שהיות ונאמר "אור זרוע לצדיק" בלשון יחיד, ולעומת זאת "ולישירי לב שמחה" בלשון רבים, משמע שמוחלקים הם

פרק סדר תעניות כיצד

מתניתין:

משריפה (866) [על גבי התיבה] (867),

ואף בראש הנשיא ובראש אב בית דין (868) נותנין אפר מקלה.

וכל אהר ואחד מהעם נותן בעצמו אפר מקלה בראשו.

הזקן (869) שבהן [שבעם] אומר לפניו דברי

סדר התעניות — כיצד? כיצד נוהגים בתעניות?

מוציאין את התיבה [הוא הארון שמיחין בו את ספרי התורה] (865) לרחובה של עיר, למקום שהוא גלוי לעין כל, ונותנין [מניחים] אפר מקלה [אפר שנוצר

שם.

אבל המהרש"א מביא, שהרשב"א כתב, שהישרים למטה מן הצדיקים. וכן משמע מנוסח תפילת "נשמת", שכך הוא הסדר: ישרים, צדיקים, חסידים, קדושים. עוד הביא המהרש"א בשם הרשב"א, שהצדיק שהוא השלם, זוכה לאור שהוא עיקר התענוג, וכל שכן שזוכה לשמחה. אבל העיר, שלשון הגמרא "לא הכל לשמחה" — לא משמע כך.

וביאר, ש"אור" — היינו תענוג רוחני, בעולם הבא. ואילו "שמחה" היינו תענוג גופני. וזו כונת הגמרא: אור זרוע לצדיק, כלומר, שהצדיק זוכה בעולם הבא לאור, שהוא תענוג רוחני. ונקט לשון "זרוע", כי כמו שהזרוע מצמיח וגדל, כך השגת הצדיק צומחת וגדלה תמיד, כפי שמצינו "צדיקים יושבים ונהנים מזיו השכינה". אבל ישרים אינם זוכים לכך, אלא רק לשמחה, שהיא תענוג גופני, המשמח לב ישרים. ועיין עוד בקרן אורה, ובגליוני הש"ס שכתב, שנדון זה, האם צדיקים עדיפים מישרים או להיפך — מחלוקת תנאים היא.

865. כך הוא המשמעות מכמה מקומות בגמרא. ועיין בשו"ת אגרות משה [אורח חיים חלק ב' סימן כח, ד"ה מה שנוהגין], שהאריך לבאר ענין

זה, ומה שנוקטים בכל מקום לגבי החזן לשון "העובר לפני התיבה".

866. כתב רש"י, שנקט התנא לשון "אפר מקלה", כי "אפר" סתם היינו עפר. ונתינת אפר שריפה הוא גנאי יותר מנתינת אפר סתם. ועיין להלן [טז א] מה שכתבנו בענין זה.

867. הרמב"ם [הלכות תעניות פרק ד' הלכה א'] כתב, שנותנין אפר גם על גבי ספר תורה. ותמה שם הכסף משנה, מנין לרמב"ם דין זה. אמנם בירושלמי מצינו כך על המקרא "יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה": "יצא חתן — זה ארון. וכלה — זה ספר תורה". משמע כדעת הרמב"ם.

868. הנשיא הוא הגדול בחכמה, ראש הסנהדרין וראש הישיבה. אב בית דין הוא הגדול שבסנהדרין.

869. הגמרא להלן אומרת: אם יש שם זקן — אומר זקן. ואם לאו — אומר חכם. ואם לאו — אומר אדם של צורה. שואלת הגמרא, וכי זקן עדיף על חכם? ואומרת הגמרא שהכוונה לזקן שהוא חכם.

כבושין⁽⁸⁷⁰⁾. וכך הוא אומר: ⁽⁸⁷¹⁾

יונה].

אחינו! לא נאמר באנשי נינוה, כאשר מסופר ששבו בתשובה, ושמו שקים במתניהם: "וירא אלהים את שקם ואת תעניתם"⁽⁸⁷²⁾,

והיינו, שהקדוש ברוך הוא קיבל את תשובתם בגלל שראה שאכן שבו מדרכם הרעה, ולא בגלל המעשים החיצוניים, שהתענו והתכסו בשקים.

אלא כך נאמר: "וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה" [כפי שמסופר בספר

וכן בקבלה⁽⁸⁷³⁾] בספרי הכתובים, בספר

אם כן, מוזכרים במשנתנו שלשה חשובי הקהל: נשיא, אב בית דין, וזקן שהוא חכם [ומדובר באופן שהנשיא ואב בית הדין אינם זקנים]. ועיין בגבורת ארי ובמה שכתבנו בזה בגמרא.

[בפירוש מסכת אבות] כתב, שנקראו דברי קבלה, מפני שכל הדינים הנלמדים מדברי נביאים, כולם מקובלים מסיני. כי בלאו הכי, הרי אין נביא רשאי לחדש דבר. וכן כתב גם רבינו בחיי על מסכת אבות: משה קיבל תורה מסיני. ולא חמשה חומשי תורה בלבד, אלא אילו נביאים וכתובים קבלם משה בסיני, שלכך נקרא נ"ך דברי קבלה, על שם שהיו מקובלים ובאים מימות משה.

870. כתב הרשב"א, ש"כבושין" הוא מלשון מכבש. והיינו, דברים שכובשין ודוחקין את הלבבות להחזירם למוטב. עוד הביא ענין אחר, דהיינו שמגלה להם סתרי מעשיהם, כמו "בהדי כבשי דרחמנא וכו'".

והביא רש"י, שבתוספות מאן דהו הקשה, הרי גם הפסוק שהובא לעיל, מספר יונה, הוא מהכתובים, ולמה קורא התנא דווקא למקרא שבספר יואל "קבלה"?

871. כתב התפארת ישראל: מכאן ראייה שיש לדרוש ביום כיפור קודם מעריב של כל נדרי, ולא כמקומות שנהגו שלא לדרוש.

ותירץ, ש"קבלה" היינו כאשר הנביא מצוה ומודיע ומזהיר את ישראל, כמו אותו מקרא שבספר יואל. אבל המקרא שבספר יונה אינו ציווי הנביא, אלא סיפור דברים. אלא שאגב אורחא אנו למדים מכך, שהעיקר הוא התשובה הפנימית ולא המעשים החיצוניים.

872. ומכל מקום הוצרכו להתענות, משום שאין הלב נכנע כל כך — אלא על ידי התענית, ועל ידו שב מקירות ליבו. ואותה תשובה היא המועילה, והתענית היא רק שיירי מצוה. [דרשות חתם סופר].

אמנם בחות יאיר כתב שתלמיד טועה כתב את הדברים, שהרי מצינו במסכת גדה [כג א] שקורא למקרא דברי קבלה, אף שאין לענין קשר לתוכחה ומוסר. גם התפארת ישראל [כ"בועז"] העיר על דברי רש"י מדברי הגמרא במסכת בבא קמא [ב ב], שקוראת לפסוק "ויעש לו צדקיה קרני ברזל" דברי קבלה, אף שאין בכך כל ציווי [ובהערות שם הביא עוד מקומות רבים בגמרא, שקוראים "קבלה" אף לדברים שאינם ציווי]. ועיין שם שתירץ את שאלת רש"י באופן שונה.

873. דברי הנביאים נקראים "קבלה". ובטעם הדבר מצינו בשם רבינו פרץ [הובא בשיטה מקובצת בתחילת מסכת בבא קמא, ב ב, ד"ה מדברי קבלה] שהוא על שם שהנביאים קובלים וצועקים על צרות הנראות להם בחזיון. עוד ביארו, משום שהנביאים קבלו דברי נביאותם ממשה רבינו או מרוח הקדש. ובמחזור ויטרי

א. זקן⁽⁸⁷⁸⁾,

ב. ושהוא רגיל [מורגל ומנוסה] בתפילה, כדי שלא יטעה⁽⁸⁷⁹⁾,

ג. ויש לו בנים [בגמרא להלן מבואר דהיינו שיש לו בנים ואין לו במה לפרנסם, שליבו נשבר ונדכה],

ד. וביתו ריקם [בגמרא יתבאר שאין הכוונה כפשוטו, שהוא עני, אלא שגופו נקי מעבירות, שלא חטא, ולא יצא עליו שם רע

ויאל] הוא אומר [הנביא מצוה ואומר לישראל]: "קראנו לבככם — ואל בגדיכם"⁽⁸⁷⁴⁾. והיינו, שאין חפץ לה' במעשים חיצוניים, כגון קריעת בגדים, שסימן הוא לאבל וצער. אלא במעשים פנימיים, שבירת תאוות הלב.

לאחר מכן עמדו בתפלה [עומדים להתפלל].

מורידין⁽⁸⁷⁵⁾ לפני התיבה⁽⁸⁷⁶⁾ שליח ציבור שיש בו את המעלות דלהלן:⁽⁸⁷⁷⁾

עומד עליו הוא עמוק משאר בית הכנסת, משום "ממעמקים קראתיך ה'". ולכן נקרא הש"ץ בכל מקום יורד לפני התיבה.

876. היינו ששליח הצבור היה עומד לפני התיבה שבה מונח ספר התורה. ועיין באגרות משה [או"ח ח"ב סימן כח] שהביא את שיטת הב"ח [בסימן קנ], שאין זה ארון הקודש שבו היו מונחים כל ספרי התורה, אלא שהיו מניחים בתיבה ספר תורה אחד, כדי שירד לפניו שליח הציבור להתפלל. עיין שם שהארין.

877. בגמרא להלן מובאות מעלות נוספות שצריכות להיות בשליח צבור. ועיין בגבורת ארי שם, שביאר מדוע לא הזכיר התנא מעלות אלו.

878. כתב הגבורת ארי, שגם כאן הכוונה לזקן שהוא חכם. אמנם, אם אין זקן כזה, אומר זקן סתם, כי ודאי הוא עדיף על צעיר, שאין לו כל כך דאגות. ומכל מקום, כאן, לענין תפילה, אין כל עדיפות לאדם של צורה.

879. כי חזן הטועה — סימן רע הוא לשולחיו. רש"י.

ובגליון הש"ס ציין לדברי רש"י במסכת חולין [קלו א, ד"ה תורת משה] שכתב, שתורת משה קרויה תורה, לפי שניתנה תורה לדורות. ושל נביאים נקרא "קבלה", משום שקיבלו ברוח הקודש כל נבואה ונבואה לפי צורך השעה, והדור, והמעשה.

ובשו"ת אמרי בינה [סימן ה'] הוכיח מכאן ומעור מקומות, שהפירוש המכונה רש"י על מסכת תענית — אינו מרבינו שלמה יצחקי, שהרי סותר עצמו ממה שכתב במסכת חולין!

874. כתב רש"י בביאור הפסוק [ויאל ב יג]: קרעו לבככם ואל בגדיכם — שאינו חש [הקב"ה] לקריעת בגדיכם. דבר אחר, קרעו לבככם, ואל תצטרכו לקרוע בגדיכם מחמת אבל. וכן מביאים בשם הירושלמי, שאם קרעתם לבככם בתשובה, אינכם קורעים בגדיכם על בניכם.

875. נקט התנא לשון "מורידין לפני התיבה", משום שכל המתפלל לפני התיבה נקרא יורד, כפי שנאמר "ממעמקים קראתיך ה'". ולכן צריך שיהא חזון עומד במקום נמוך יותר מאשר שאר הקהל.

וכן מצינו במשנה ברורה [סימן צ' סק"ה]: כתב המ"א, שעכשיו נהגו שהמקום שהש"ץ

בעבירה] (880), כדי שיהא לבו שלם בתפלה.

ואומר שליח הציבור (881) לפניו [לפני העם] עשרים וארבע ברכות: (882)

שמונה עשרה ברכות שאומרים בכל יום בתפילת שמונה עשרה, ומוסיף עליהן עוד שש ברכות (883) (884).

כדרך שקורין תהלה לדוד קודם תפלה. וכתב הרמב"ן, שאין זו ראייה. שהרי אם כן, נמצא שיש ארבע תפילות בתעניות. ובגמרא אמרו לקמן [כו ב] שאין הדבר כן. ועיין שם מה שהקשה עוד.

וכתב שכך נראה, שלפי שהיו צריכין להתקבץ לרחובה של עיר בתענית, היו קורין תחילה קריאת שמע בעונתה, ולא היו סומכים לה תפילת שמונה עשרה, אלא היו מפסיקין עד שמתאספין הכל לרחוב, וקורין אותה פעם אחרת בלא ברכות, ואז היו מתפללין הצבור כיחידים, ואחר כך מורידין את הזקן לפני התיבה, ואומר כ"ד ברכות. עיין שם.

882. מסקנת הגמרא לעיל [יד א], שאומרים עשרים וארבע ברכות רק בשבע תעניות האחרונות.

883. הראשונים דנים האם דין אמירת כ"ד ברכות בתענית נוהג גם עתה, והאם נוהג גם מחוץ לארץ ישראל.

וצדדי הספק, לפי שאמרנו לעיל [יב ב] שאין תענית צבור בבבל, והיות ומתפללין כ"ד ברכות רק בשבע תעניות אחרונות, שאסורין בנעילת הסנדל ושאר דברים המוזכרים שם, ובבבל אין תענית כזו נוהגת, שמא אין מתפללין אותן בבבל. ומצד שני, שמא לא אמרו שאין תענית צבור בבבל — אלא לומר שאין אסורין בנעילת הסנדל וכו'. אבל אין מדובר בענין תפילות. ועיין ברמב"ן שהארץ בראיות שאומרים כ"ד ברכות בבבל.

ובתשובת רבינו שרירא גאון לראשי קהל פא"ס מצינו כך: ודשאלתון שנינו מעשה בימי ר' חלפתא ובימי ר' חנניא בן תרדיון כו' עד שלא

880. אמנם רבינו עובדיה מברטנורה מביא פירוש נוסף, ש"אין לו בנים וביתו ריקם" הוא דבר אחד. והיינו, שאין בביתו במה לפרנס את בניו, ומתוך כך נפשו עגומה עליו, ומתפלל בכונה.

881. לא נתבאר בסוגיא האם אומרים את כ"ד הברכות בכל תפילות התענית, או רק בתפילת הנעילה.

ומדברי רבינו חננאל משמע, שאומרים אותן רק בתפילת נעילה. שכתב: "ותפלת התענית בשחרית לא יכלינן למימר, דכתיב: ואלי יאספו כל חדר בדברי". משמע שהוא סובר שאומרים את תפילת התענית רק בסוף היום, ברבע האחרון, שאמרנו שמרכים בו בבקשת רחמים.

אבל הרמב"ן כתב, שמאחר שלא נתפרש כך במשנתנו, נראה לפי הדרך הישרה, שבכל שלש תפלות מהן מתפללין כן. וכן כתב הרמב"ם, שמוסיפין ברכות אלו בתפלת שחרית ובתפלת מנחה.

עוד הביא הרמב"ן, שיש מי שאומר, שהיו מתפללין את אותן כ"ד ברכות כעין מוסף [דהיינו, תפילה נוספת]. ולמד דבר זה מהירושלמי. שכך מצינו שם במסכת ברכות [פרק א' הלכה ה']: "ר' יוסא ור' אחא סלקין לתעניתא אתו צבורא, בעו מקרי את שמע בתר תלת שעי, ובעא ר' אחא ממחי בידון. אמר לו ר' יוסא: והלא כבר קראו אותה בעונתה. כלום קוראין אותה — אלא כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. אמר ליה: מפני ההדיוטות, שלא יהיו אומרים: בעונתה הן קורין אותה". עד כאן לשון הירושלמי.

ומכאן הביאו ראייה, שהיו מתפללין כ"ד ברכות כעין מוסף, וקורין לפניהם קריאת שמע,

ואלו הן אותן שש ברכות נוספות: (885)

א. זכרונות [פסוקי זכרונות שאומרים בראש השנה],

ב. ושופרות [פסוקי שופרות שאומרים בראש השנה] (886),

ג. מזמור "שיר המעלות אל ה' בצרתה לי קראתי ויענני" שבספר תהלים,

ד. מזמור "שיר המעלות אשא עיני אל ההרים ונו",

ה. מזמור "שיר המעלות ממעמקים קראתיך ה'",

אמנם בריטב"א כתב שאין זה נכון לומר כי מה שמאריך בברכת גואל ישראל, היינו שאומר בה "עננו". עיין שם שהאריך בזה. עוד כתב הרמב"ן, שמזכירים גם את העקידה, שעיקר חתימה זו ביום זה עליה.

וכן מצינו בירושמי כאן [פרק ב' הלכה ד']: "גואל ישראל. ולא יצחק נגאל? מכיון שנגאל יצחק, כמי שנגאלו כל ישראל! ר' ביבי אמר רבי אבא אמר רבי יוחנן: אמר אברהם לפני הקב"ה: גלוי וידוע לפניך רבוננו של עולם, שבשעה שאמרת לי להעלות את יצחק בני על גבי המזבח, היה לי להשיב ולומר: אתמול אמרת כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר לי העלהו שם לעולה?! חס ושלום לא עשיתי כן, אלא כבשתי את יצרי, ועשיתי רצונך. יהי רצון מלפניך, שבשעה שיהיו בניו של יצחק נכנסין לידי צרה, ואין להם מי שילמד סניגוריא, אתה תהא מלמד עליהן סניגוריא. ה' יראה, אתה שתהא זוכר להם עקידתו של יצחק אביהם, ותתמלא עליהם רחמים". עיין שם בירושלמי.

885. עיין ברמב"ן שהאריך להביא נוסח הברכות כפי הנראה. ועיין גם בריטב"א מה שכתב בזה.

886. אבל אין מזכירין גם מלכיות. ואף ששינוי במסכת ראש השנה [לב א]: כל מקום שיש זכרונות, יהיו מלכיות עמהן — אין למדין מן הכללות. וכלל זה הוא על ראש השנה ויום הכפורים של יובל. תוספות יום טוב.

היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית. תקיעות לחודייהו הוא דאינן אלא בשערי מזרח, או דילמא תקיעות וברכות, ואין ברכות נוהגות בזמן הזה. היאך מנהג בישיבה? ותמצית תשובתו, שאכן אומרים כ"ד ברכות.

עוד הביא הרמב"ן, שהראב"ד מחייב להתפלל נעילה בכל תענית צבור בזמן הזה, ואפילו בבבל. חוץ מתשעה באב וד' צומות, שאינן כתענית צבור לענין נעילה. עיין שם באורך.

884. כתב הרמב"ן, שנראה שכאשר אומרים כ"ד ברכות, אין הציבור אומרים תפילת "עננו". שאם כן, אין אלו כ"ד ברכות, אלא כ"ה! וטעם הדבר, לפי שהכל כלול בשש הברכות של תוספת, והרי חותמין בהם "העונה בעת צרה", לפיכך לא הצריכו להוסיף עוד ברכה אחרת, עננו, שיחתמו בה "העונה בעת צרה".

אבל בהמשך דבריו כתב, שלפי מה שאמרו בגמרא שאין אומרה ברכה לעצמה, אלא מאריך בברכת "גואל ישראל", ובחתימתה הוא אומר "מי שענה כו'", משמע ש"עננו" של שאר תעניות אומרו בברכת "גואל" ומעין ברכה הוא, הואיל ונתנו חכמים רשות להאריך בהם. שכל צרה שישאל ניצולין ממנה, גאולה היא. כענין שנאמר "הוא יפדה את ישראל מכל צרותיו". והביא שכן כתב רש"י במסכת מגילה [יז ב], שגאולה דתפלה אין מדובר בקבוץ גליות, אלא שיגאלנו מן הצרות הבאות אלינו תמיד.

ו. מזמור "תפלה לעני כי יעטף" (887).

וגר" (889),

רבי יהודה אומר: לא היה שליח הציבור צריך לומר לפניהם זכרונות ושופרות (888).

ב. "אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות" (890).

אלא אומר תחתיהן [במקום זכרונות ושופרות] מזמורים אלו:

ובסיום כל ברכה — אומר חותמיהן (891).
דהיינו, שאומר על כל פרשה [על כל ברכה מהברכות שמוסיפים] חתימה מעין הפרשה.

א. "רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה בארץ

אומרים אותה אלא בראש השנה, וביום הכפורים של יובל, ובשעת מלחמה. ועיין שם מה שכתב לענין הלכה.

887. כתב רש"י: ותפילה לעני כי יעטוף — על דוחק גשמים נופל. והבית יוסף [או"ח סימן תקע"ט] כתב: למה אומרים תפילה לעני כי יעטוף, מפני שהכל עניים בימי הרעב, כדאמרינן: לא נקראו ישראל דלים אלא על עסקי תבואה. אי נמי, מדכתיב ביה: משמים אל ארץ הביט, שכשהגשמים יורדים, נמצא שהשם יתברך מביט אל הארץ ברחמים. ונראה לי עוד, מדכתיב ביה: אתה תקום תרחם ציון, הוי מעין מרחם על הארץ.

889. כך הוא לשון המקרא [מלכים א', פרק ח', פסוקים לו — לט]: רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה בארץ שדפון ירקון ארבה חסיל כי יהיה, כי יצר לו איבו בארץ שעריו כל נגע מחלה, כל תפילה כל תחינה אשר תהיה לכל האדם לכל עמך ישראל אשר ידעון נגע לבבו, ופרש כפוי אל הבית הזה. ואתה תשמע השמים מוכן שבתך וסלחת ועשית ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו כי ידעת לברך את לבב כל בני האדם.

והמאירי כתב שאומרים תפילה לעני וכו', מפני שרחמי השומע נכמרים לתפילת העני ביותר. ורבי יהונתן מלוני"ל כתב, דהיינו משום שנאמר במגילת איכה: העטופים ברעב בראש כל חוצות.

890. ביאר המצודת ציון [ירמיה יד]: "על דברי" — על ענין. "הבצרות" — ענין מניעה, כמו "לא יבצר מהם". ורצונו לומר: מניעת הגשמים.

והמהרש"א כתב, שזהו כמו ששנינו במשנתנו, שצריך שיהא ביתו ריקם וכו' [אמנם כתב שזין זה הוא דווקא בתעניות, ולכן לא הביאוהו הפוסקים]. ואמר "תפילה לעני כי יעטף", כלומר, ראוי שיתפלל עני, אבל בתנאי שיש לו במה להתעטף. והיינו על פי מה שמצינו במסכת נדרים ברבי יהודה ברבי אלעי, שהיה עני ביותר, ולא היה לו ולאשתו — רק גלימה אחת וכו'. ועיין שם שהארץ לבאר עניין הברכות וחתמתן.

891. במשנה לא מוזכר איזה חתימה חותמין על שני הפסוקים של רבי יהודה. ובפשטות משמע שעל הפסוק הראשון חותם זוכר הנשכחות, ועל הפסוק השני חותם שומע תרועה. והקשה הגבורת ארי, מה שייכות סיומים אלו לאותם פסוקים?

אמנם בהגהות על המאירי כתב, שמדברי המאירי מוכח שגם לשיטת רבי יהודה היו ממשיכים ואומרים אחר אותם פסוקים "מי שענה וכו'". ואם כן, יש לחתימה שייכות ל"מי

888. כתב הריטב"א, שאין כוונת רבי יהודה לומר שאינו צריך לומר. אבל אם רצה לאומרן — רשאי, שהרי אמר בטעם דבריו, שאין

אחרי זכרונות — אומר חתימת זכרונות. אחרי שופרות — אומר חתימת שופרות. וכן ככולן, כדלהלן:

על הראשונה [בפעם הראשונה שמוסיפים על הברכות הרגילות שבתפילת שמונה עשרה], והיינו בברכת גואל ישראל⁽⁸⁹²⁾, **הוא אומר: "מי שענה את אברהם** ⁽⁸⁹³⁾ **בהר המוריה הוא יענה אתכם** ⁽⁸⁹⁴⁾ **וישמע בקול צעקתכם היום הזה"**. ומסיים בסיום הרגיל של הברכה: **"ברוך אתה ה' גואל ישראל"**⁽⁸⁹⁵⁾ ⁽⁸⁹⁶⁾.

אמנם, אין זו ברכה בפני עצמה, אלא רק תוספת על ברכה קיימת.

ומכאן ואילך מתחיל לומר את שש הברכות

הנוספות, ומסיים בהן כדלהלן:

על הברכה השניה⁽⁸⁹⁷⁾, אמירת פסוקי הזכרונות, שהיא הברכה הראשונה מששת הברכות הנוספות, **הוא אומר: "מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה"**.

ומזכיר בברכה זו, של זכרונות, את יציאת מצרים וקריעת ים סוף, לפי שהיו ישראל נשכחים במצרים כמה שנים, ונתייטשו מן הגאולה, וזכרם הקדוש ברוך הוא — וגאלם. כפי שמצינו, שנאמר לשון זכירה גבי יציאת מצרים: "וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבידים אותם ואזכור את בריתי".

שענה".

הוא להתפלל עליהם, וממילא הוא עמהם בצרתם ובשועתם.

892. כתב הר"ן שאין עיקרה של ברכה זו על גאולה מהגלות, שהרי יש ברכות אחרות על גאולה זו [מקבץ נדחי עמו ישראל, בונה ירושלים, את צמח דוד וכו']. אלא הכוונה לגאולה מן הצרות, ולפיכך מרבים לבקש רחמים בברכה זו.

893. כתתבו התוספות, שאומרים "מי שענה לאברהם" לפי שהוא היה ראשון לנצולים, שניצל מנמרוד.

894. **באבודרהם** [סדר תפילת התעניות, ד"ה ועתה אפרש] מביא, שבסדר תפילות של תענית שבחידושי רב"ש מקשה: היאך החזן מוציא עצמו מן הכלל באומרו "הוא יענה אתכם", היה לו לומר "הוא יענה אותנו"!

ותירץ, שאין לחוש אלא בדברי שבח, שכשמוציא עצמו מן הכלל — נראה ככופר. אבל בתפילה ותחנונים אין לחוש לזה, ויכול

895. בירושלמי מובא ששאלו: "ולא יצחק הוא נגאל"? כלומר, הרי מאריכים ואומרים "מי שענה לאברהם בהר המוריה", ואם כן, היה לו לחתום "גואל יצחק" [שהרי יצחק נגאל מהעקידה]!

והשיבו: מכיון שנגאל יצחק — נגאלו כל ישראל.

896. **בטור** [סימן תקע"ט] הוסיף, שתוקעים ומריעים ותוקעים, ואומרים כאן "ויעבור ה' על פניו ויקרא וכו'", ו"היום יבואנו חסדיך וכו'", עיין שם.

897. היא ברכה שניה לברכות שמוסיפין בהן, והראשונה להן היא ברכת "גואל ישראל". אבל למנין הברכות שמוסיפין על שמונה עשרה ברכות — היא ראשונה.

על הברכה החמישית, מזמור "אשא עיני אל ההרים", הוא אומר: "מי שענה את אליהו בהר הכרמל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה". ומזכיר עניין זה, שאליהו נענה בהר הכרמל, משום שהוא מעין המזמור "אשא עיני אל ההרים".

ומסיים: "ברוך אתה ה' שומע תפלה". ונוקט לשון תפלה, משום שנאמר באליהו "עניי ה'", והיינו תפלה.

על הברכה הששית, מזמור: "ממעמקים קראתיך ה'", הוא אומר: "מי שענה את יונה ממעי הדגה, הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה". ומזכיר עניין זה, שיונה נענה ממעי הדגה, שהוא מקום עומק וקושי, משום שהוא מעין המקרא "ממעמקים קראתיך ה'".

ומסיים: "ברוך אתה ה' העונה בעת צרה". ונוקט לשון זו, משום שנאמר ביונה "קראתי מצרה לי".

על הברכה השביעית, מזמור: "תפילה לעני

ומסיים מעין הברכה, בעניין זכרונות: "ברוך אתה ה' זוכר הנשכחות" (898) (899).

על הברכה השלישית, פסוקי השופרות, הוא אומר: "מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה". ומזכיר את עניינו של יהושע בגלגל, משום שיהושע נענה במלחמת יריחו על ידי שופרות, והיה זה בעוד שהיו ישראל בגלגל.

ומסיים מעין הברכה, בעניין שופרות: "ברוך אתה ה' שומע תרועה".

על הברכה הרביעית, מזמור "אל ה' בצרתה לי קראתי וגו'", הוא אומר: "מי שענה את שמואל במצפה, הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה". ומזכיר את עניינו של שמואל במצפה, משום שהוא מעין המזמור, שקרא דוד אל ה' בצרתו.

ומסיים: "ברוך אתה ה' שומע צעקה". ונוקט לשון צעקה, משום שבשמואל נאמר "ויזעק אל ה'".

קראתיך ה'" וחותרם "העונה בעת צרה", שכן כתוב בו ביונה "קראתי מצרה לי", ובאליהו כתוב לשון תפלה: "עניי ה' ענני".

ודוד ושלמה התפללו על הארץ. דוד — כשהיה רעב, ושלמה — כשהכניס את הארון לבית המקדש. אי נמי "רעב כי יהיה בארץ", ולפיכך חותרם בה "מרחם על הארץ".

899. בתוספות כתבו שמסיים "זוכר הברית". ולפיכך אומרה בזכרונות, משום שהיו במצרים ונתיאשו מן הגאולה, ועליו נאמר "וזאכור את בריתי".

898. מבאר הריטב"א, כי מה שאומר "זוכר הנשכחות" בברכת "מי שענה את אבותינו על ים סוף", היינו לפי שהיו ישראל נשכחים במצרים, וזכרם הקב"ה אחר שנתיאשו כבר, כפי שנאמר "וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו".

ובשופרות מזכירים את ענין יהושע, שנענה בשופרות ביריחו.

ואליהו נענה בהר הכרמל, והוא מעין "אשא עיני אל ההרים".

ובשמואל נאמר "ויזעק אל ה'", וביונה נאמר "ממעי הדגה", ולפיכך אומר "ממעמקים